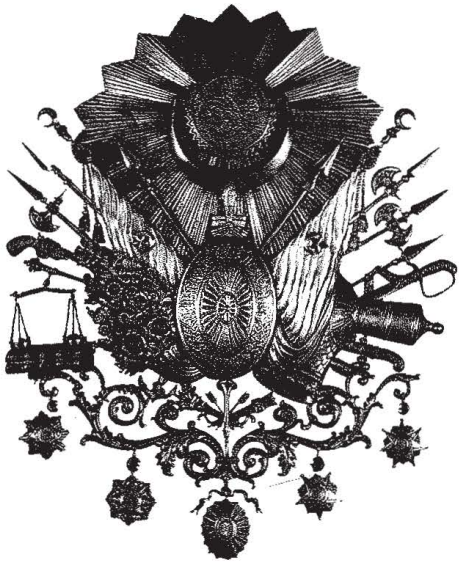

TÜRKLER

10

EDİTÖRLER

HASAN CELÂL GÜZEL
PROF. DR. KEMAL ÇİÇEK
PROF. DR. SALİM KOCA

YENİ TÜRKİYE YAYINLARI

Teknik Koordinatör
Murat Ocak

Sanat Yönetmenleri
Şafak Tavkul / D. Hamza Gürer

Görüntüleme
Görüntü Yönetmeni
Yrd. Doç. Dr. Tufan Gündüz
Görüntü Yönetmen Yardımcısı
Hasan Tahsin
Dr. Muhammet Görür / Fatma Doğancı
Yüksel Şahin

Resim Tarama
Turgay Süslü / Ümit Bahadır

Dizgi Grubu
Mehmet Keskin / Fatma Özgür Şahin / Murat Aydıner
Kadriye Akkaya / Levent Süsoy / Ahmet Düzgün / Umut Aras
Turgay Süslü / Ümit Bahadır / Erol Efe / Zülfikâr Mert
Can Ayvaşık / Lale Azimzade / Serhan Balkanal

Tashih Grubu
Elnur Ağayev
Ahmet Budak / Zehra Filiz Bilir
Emine Özdemir / Büşra Bolay / Demet Aksoy
Ebru Demir / Rizvan Genberli

Grafik Tasarım
D. Hamza Gürer

Baskı
Semih Ofset

Cilt
Balkan Ciltevi

Yayın Kodu
975-6782-33-1 Isbn (Takım)
975-6782-43-9 Isbn (Cilt)

Yayın Yeri ve Tarihi
Ankara 2002

Yan Kağıt: Bülbül Yuvası Ebru, Nusret Hepgül

OSMANLI DEVLETİ'NDE SABUN SANAYİİ

DOÇ. DR. SAİD ÖZTÜRK
OSMANLI ARAŞTIRMALARI VAKFI / TÜRKİYE

-Ah beyim, bir düşün. Yirmi üç yıl askerlik bu. Ne Urum Eli kaldı, ne Şam, ne Girit..."

-"Girit'te, diyor, ben, sabun yapılırken gördüm. Zeytinyağını, böyle bizim gibi dübekte döğmüyorlar. Fabrikaları var.

Bir yandan zeytin koyarsın, öbür yandan yağ çıkar. Çekirdekler bir yana, çöpü posası bir yana gider. Buz gibi zeytinyağı.

Aha, tıpkı İstanbul suyu gibi.

Sabuna gelince...,

Yakup Kadri Karaosmanoğlu,
Yaban, İstanbul 1932, s. 31-32.

Dünyanın sayılı sabun üreticileri arasına giren ülkemiz bu sanayi dalında tarihi bir arka plana sahiptir. Temel bir ihtiyaç maddesi olması itibariyle sabun, Osmanlı Devleti'nde önemli bir sınai ve ticari mamul olarak yer almış ve 19. yüzyılın sonlarına gelinceye kadar sabunhane adı verilen küçük ölçekli tesislerde üretim gerçekleşirken, bu tarihlerden sonra fabrika üretimine adım atılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde sabun kullanımı oldukça yaygındır. Hatta örf, adet ve görgü kuralları arasında sabun kullanımına yer verildiği görülüyor. Mesela, el yıkarken elinden sabunu kaçırmak ekâbir arasında çok ayıp sayılıyordu.[1] Kızların cihazları arasında sabun veya sabuna dair objeler bulunurdu. Bu gelenek sarayda bile hüküm sürüyordu. Padişah tarafından ihsan olunan hanım sultanların cihazları içinde altın sabun tepsisi bulunuyordu.[2] Miskî sabun adıyla bilinen sabun sultana hediye edilebilecek bir değer taşıyordu.[3]

Osmanlı Anadolusu'nda bazı yerleşim merkezleri sabun ögesi taşıyan isimler ile anılıyor idi. 1546 tarihli İstanbul Vakıf defterinde Davud Paşa'nın vakıfları arasında Edirne'de "Sabuncu" adlı bir köy var idi. 1635 yılını taşıyan bir kayıtta Tokat'ta bu tarihde "Sabuncu" adıyla bilinen bir köy bulunuyordu.[4]

Sabun sanayii Osmanlılarda "memleketimizin menâbi'-i servetinün başlıcalarından ve hemân en mühimlerinden" ve "Memâlik-i Mahruse-i Şâhâne'de sanayi-i dahiliye meyânında başlucalarından" kabul edilmiştir.[5] Geniş bir coğrafya üzerinde hükümran olan Osmanlı Devleti'nde sabunun üretim, pazarlama ve tüketimi ile ilgili çok sayıda dökümana sahibiz. Bu konular ile ilgili ilk resmi düzenlemelere ait bilgileri Fatih, II. Bayezid, I. Selim ve Kanuni dönemi kanunnâmelerinde buluyoruz. Fatih dönemine ait Aydın'a bağlı Foça Sabunhanesi'ne ilişkin düzenleme ile, I. Selim devrine ait 1519 tarihli Trablus Sancağı Kanunnâmesi'nde yer alan hukuki düzenlemeyi örnek olarak zikredebiliriz.

19. yüzyılın ortalarına gelinceye kadar sabun, "sabunhane" adı verilen küçük işletme birimlerinde imal edilmekteydi. Sabunun hammaddelerinden birini zeytinyağının oluşturması nedeniyle, zeytin yetiştirilen bölgelerde çok sayıda bu tür küçük imalât atölyeleri kurulmuştur.

Batıda sabun kimyasının gelişmesine paralel olarak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde sabunhanelerin yanında fabrika üretimine geçilir. Sabun imalâtı, bir sanayi kolu haline gelince 1863 tarihli "Kalevî Maddeler"e ait bir kararname ile yeni esaslara bağlanır.[6] Üretim yeni tekniklerle yapılmaya başlanarak, bugünkü kompleks modern dev tesislerin ilk habercisi de olurlar.[7]

Bakır sabunluk

SABUN HAMMADDESİ

Osmanlı'da sabun imalinde çeşitli hammaddeler kullanılmıştır. Kullanılan hammadeler, sabunun imal edildiği bölgeye ve zamana göre değişiklik göstermektedir. Tespit ettiğimiz hammaddeler şunlardır; Zeytinyağı, Soda, çorak, Zeytin çekirdeği, Kireç, İçyağı, Sabun madeni, Hakşora, Kül/Kıla ve Üşnân, Fındık yağı, Talk, Silisit Sud, Tuz, Floransa Toprağı, Klor-Kalusyon-Natron/latron.

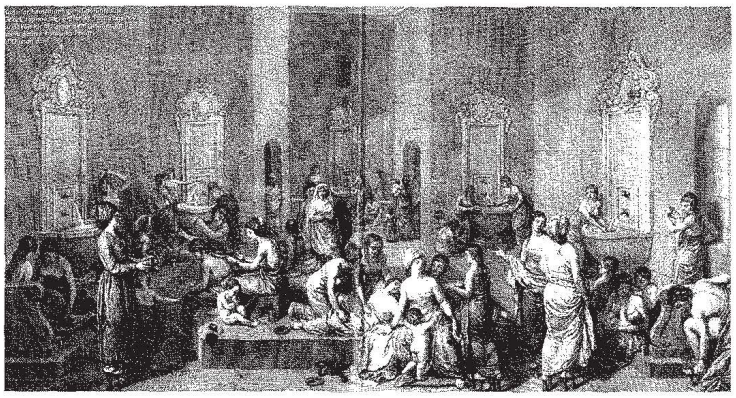
Zeytinyağı sabunun en önemli hammaddelerinden biridir. Hatta 20. yüzyılın başlarına kadar zeytinyağı dışında başka yağların sabun yapımına elverişli olmadığı kanaati var idi.[8]

Belgelerde sabunun "cüz'-i a'zâmı", "eczâ-yı âzâmı" ve "eczâ-yı asliyesi" ve "üss-i esası" olarak zeytinyağı ve çoraktan bahsedilmektedir.[9] Öyleki sabun fiyatlarına etki eden en önemli hammadde zeytinyağı idi. Zeytinyağından mamul sabunlar en kaliteli sabun kabul edilirdi. Mesela meşhur Kandiye sabunları halis revgan-ı zeytten yani zeytinyağından yapılırdı.[10]

Sabunun Yapılışı

Osmanlı'da sabun imalatının hangi metotlarla yapıldığı ve hangi aşamalardan geçtiğine dair bir kısım bilgilere sahibiz. Bu bilgilerden ayrıntılı bir üretim şeması çıkarmak mümkün olmamakla birlikte sabun imalatına dair bir fikir vermektedir. Telhis-i Beyân adlı kanunnâme mecmuasında sabunun yapılışı şu şekilde tarif edilmektedir;

"kara sabunda beş yüz vukiyye iç yağı bir nevbetdür kazgana koyub on sekiz gün gice gündüz kaynadub yirmi eşek yükü kül ve bir araba kireç ve on kile tuz suyı ile halt edüb sabun olur buna bir nevbet ve bir kazan dirler".

Türk hamamı, (D'Ohson'dan)

Yine aynı kanunnâmede yerli sabunun yapılışına dair şu açıklamalar yer almaktadır;

"yerlü sabun yine sabun hurdasından yapılur. Bir kazan yüz yirmi vukiyye gelir. Buçuk kantar kalya taşı iki yüz akçeye alınur. İki küfe kireç kırk dört akçeye, on vukiyye tuz ve beş küfe külhan küli yüz elli akçeye, ve bir çeki odun kırk akçeye, bir gün kaynamak ile hâsıl olur. Üç âdem mu'âvenetine muhtaçdur. Otuz akçe ve günde on akçe mağaza kirası ve her vukiyye sabun kırığı onar akçeye alınır. Ba'de't-tabh on sekize satılur".[11]

İzmir sabuncu esnafının usûlsüzlükleri merkeze ulaşınca merkezden üretim aşamasında dikkat etmeleri istenen hususlar sabun imalatına dair bilgiler vermektedir;

"sabunhanelerinde tabh eyledikleri sabun kemal üzre tabh oldukça nîm puhte iken kazganlarından ifraz ve ihraç ve kaygan edüb der-mahzen ve ihtikar ve kalb ve nâ matbûh itmeyup mecmû'unu ber-mu'tâd-ı kadîm kemaliyle tabh ve def'aten kalyalarına döküp fakat mâyelik içün beş altı kantar sabundan ziyâde alıkonulmamak ve bu nizâmın devam ve istikrarına mürâ'at olınub..."[12]

Osmanlı sultanlarına sunulan hediyeler içerisinde yer alan "miss" veya "misk" sabunun yapılışı 1780 tarihli bir yazmada şöyle açıklanmaktadır;

"Miskî sabun düzmesinin tarîkın bildirir. Mey'a-i sâile (sıvı karagünlük) ve mahleb (kokulu kiraz, İdris ağacı, prunus mahleb) ve albız tırnağı (şeytan tırnağı, phyteuma) onar dirhem; ve karanfil ve zencebil (zencefil) birer dirhem; ve zerenbâd (zurunbâd) ve aselbend, beşer dirhem ve arakî sabun, iki yüz dirhem. Evvel, sabun bıçak ile yufka yufka yonup, gülâb (gül suyu) ile ısladub sahk olunmuş (döğülmüş) eczâyı katup, hamîr (hamur) idüp, diledügi gibi kesüp kuruda. Dilerse, kalıba ura. Ammâ kalıba urduğu vakt, elenmiş kireci bir beze bağlayup, kalıp üstüne bir mikdâr tozlayup {ondan} sonra kalıplayasın".[13]

Sabun Kalıplarının Ağırlığı

Osmanlı'da sabun kalıplarının ne kadar ağırlığa sahip olduğunu aydınlatacak bazı bilgilere sahibiz. Ülke içerisinde bütün ekonomik faaliyetleri denetiminde tutmak isteyen devlet, sabunun imalatı esnasında sabun kalıplarının ne kadar ağırlığa sahip olacağına dair düzenlemeler de yapmıştır. Mesela; 13 Ağustos 1479 tarihli sabunhane hükmünde her sabun kalıbının 200 dirhem (641.4 gram) olması istenmektedir.[14] Ancak daha sonraki zaman aralıklarında tespit ettiğimiz sabun kalıplarının ağırlıkları daha düşük seviyede kalmaktadır. Kalıpların ağırlığı incelemelerimizde 101.61-640 gram arasında değiştiği görülmüştür.[15]

Firma Damgasının Konulması

Üretilen sabunlara damga konulması genel bir prensiptir. Sabunun imal olduğu yerin veya imal edenin ismi veya hem imalat yapılan şehrin ve hem de firmanın isminin yazılması gerekiyordu.[16]

Dersaadet Ticaret ve Ziraat ve Sanayii Odası tarafından Ticaret ve Nafia Nezareti'ne 9 Ağustos 1892 tarihli yazısında bundan sonra imal olunacak sabunlara "derece-i nefaset veya ma'şuşiyetini mübeyyin amillerine birer damga-yı mahsus vaz ettirilmesinin usûl ittihaz olunması" tavsiye edilmektedir.[17]

Ambalajlanması

Sabun üretildikten sonra satışının yapılabilmesi için çuval ve sandıklar halinde ambalajı yapılırdı.[18] Bugünkü gibi her sabun için ambalaj yapılmazdı. Dolayısıyla perakende satışlar ambalajsız olarak açık şekilde yapılırdı.

Kalite Ölçüsü

Sabunun kalitesine etki eden unsurların başında zeytinyağının sabun içindeki diğer maddelere oranı gelmektedir. Zeytinyağının oranı bir bakıma sabun kalite-

sini belirleyen bir ölçek idi. Safi zeytinyağından imal edilen sabun kaliteli sayılıyordu. Midilli'de üretilmekte olan sabunlar kalite itibariyle dörde ayrılmakta idi; "Gayet Halis", "Halis", "Mahlut" ve "Topraklı". Sabun içerisindeki zeytinyağı oranı bir bakıma kaliteyi belirliyordu.[19] Sabunun kalitesine etki eden unsurlardan biri de "puhte" yani iyi pişmiş olmasıdır.[20]

Üretim Esnasında Yapılan Harcamalar-Girdiler

Sabunun üretim sürecinde ücret-i tabh, revgan-ı zeyt ücreti, mu'tad-ı nazır, çorak baha, çekirdek baha, kireç baha, sabunhane kirası, bevvab ücreti, tas bahası, kantarcı, zeyt baha, amele ücreti, kazanbaha, kase baha, nazır maaşı ve katib maaşı gibi girdiler bulunmaktadır. Yapılan bir hesaplamaya göre Girit'te kantarı 15.5 guruşa mal olan sabun İstanbul'a tüketici ulaşana kadar muhtelif girdilerle kantarı 19 guruş 3 pareye, kıyye hesabıyla 51.3 akçeye mal oluyordu. Satıcı kârıyla birlikte tüketiciye kıyyesi 54 akçeye (kantarı yaklaşık 20 guruşa) arzediliyordu.[21]

Sabun Cinsleri

Osmanlı'da çok çeşitli ad ve cinsde sabun üretilmiştir. Bunlardan bazıları; Trablus sabunu, Çiçek sabunu, Misk sabunu, Hünkari (miskî sabun), Paşa sabunu (beyaz ve siyah), Alaca sabunu (rayihasız), Arakî sabun, Kara sabun, Mine sabunu, Kokulu sabun Kandiye sabunu, Fes sabunu, Arap sabunu veya Mağrib sabunu. Irakî sabun, Trabluskarî sabun, Girit sabunu, Leke sabunu, Yerli misk sabunu, Edirne saray sabunu, Edirne'nin mis sabunu, Seng-i Musa sabunu, Miheng sabunu, Enderun sabunu, Halep sabunu, Hünkar sabunu, Kasap sabunudur.

Tombak Tas ve İbrik (19. yy.) İstanbul TSM.

Irakî nevinden sabunun imali Foça'da yapılırdı.[22] Trablus'da imal edilen sabunlara Trabluskarî denilmektedir. Nablus sabunu diye de bilinmektedir".[23] Arap sabunun imal edildiği bölge ise Tunus idi.[24] Fes sabunu tabir edilen sabun Asâkir-i Mansure için imal ediliyordu.[25]

Sabun İmalatı Yapılan Bölgeler

Sabun imalatı ve tüketimin karşılanması konusunda bölgesel farklılıklar dikkate alındığında ülke; kendi ihracat yapan Suriye, hemen hiçbir yabancı sabunu ithal etmeyen ve bizzat kendi ihtiyacını karşılayan Ege denizi bölgesi ve tüketimini yabancı sabunları ile karşılamak zorunda olan İstanbul ve Karadeniz bölgesi olmak üzere üç ayrı bölgeye ayrılmaktadır.

Sabun hammaddesi ülke içinde çok bol olarak bulunduğu için bu sanayi dalı I. Dünya Savaşı'ndan pek etkilenmemiştir; 1915 yılında oldukça düzenli çalışmıştır.[26]

Sabun İmalatının Yapıldığı Küçük İşletmeler: Sabunhaneler

Osmanlı Devleti'nde sabun yüzyıllar boyu sabunhane denilen küçük üretim birimlerinde üretilmekteydi. Sabunhanelerde teknoloji ibtidai, çalışan az ve kapasite düşük idi.

Sabunun temel ihtiyaç maddelerinden biri olması ve ulaştırma teknolojisindeki gerilik dikkate alındığında, sabun üretiminin yapıldığı sabunhanelerin ülkenin bütün bölgelerinde yaygınlık kazanmış olması hatıra gelmektedir. Fakat bu iki önemli faktöre rağmen sabunhanelerin daha çok belli merkez ve bölgelerde toplandığını söyleyebiliriz. Bu bölge ve merkezler sabunun temel hammaddesi olan zeytinyağının temin edildiği, dolayısıyla zeytin yetişen yerlerdir.

Aşağıda ülkenin muhtelif bölge ve merkezlerinde bulunan sabunhanelerin dağılımı hakkında bir fikir vermek istiyoruz. Burada kısa bir değinme yapılacaktır.

1575 tarihlerinde Saruhan sancağında, Lazkiye, Ilıca, Bergama, Güzelhisar, Akhisar, Bigadiç, Yenişehir, Amasa, İvrindi kazalarında sabunhaneler var idi. Ilıca kazasına tabi Eceklü köyünde 4, Bergama'da 2, Güzelhisar'a bağlı Şeyhlü ve Umurlu köylerinde 10, Alaşehir'de 4, Bigadiç'de 2, Akhisar'da 4, Amasa'da 3 adet sabunhane veya sabuncu dükkanından bahsedilmektedir.[27] 18. asır başlarında zeytinyağı ihrac eden bir ada olan Girit'te bir kaç sabunhane bulunuyordu. 1720'lerden itibaren 10-20 yıl içinde sabunhane sayısı on mislinden fazla artmış idi.[28] 19. yüzyılın başında (1801) İzmir'de 19 adet sabunhane bulunuyordu.[29] Birkaç yıl içerisinde İzmir'de sabunhane sayısı 25'e yükselmiştir.[30]

19. yüzyılın ilk yarısına ait (1838) bir kaynağımızda Batı Anadolu'da sabunhane bulunan bazı sancak ve kazalar sayılmaktadır; Aydın sancağında Güzelhisar, Tire, Bayındır, Ödemiş, Birgi, Sultanhisar, Franca, Köşkderesi, Nazilli ve Kuyucak. Suğla sancağında Seferihisar, Urla, Bîrunabâd, Yenikala ve Çeşme. Menteşe sancağında Milas, Mendelyan (?), Köyceğiz, Sulıca (?) kazaları. Bu sancak ve kazalarda bulunan sabunhanelerde "vâfir sabun i'mal" ediliyor ve Manisa, Denizli Karahisar ve Konya vesair mahallere satılıyor idi.[31]

İstanbul'da sabun imalatının yapıldığı pek çok sabunhane bulunuyordu. Sabuncu esnafı olarak tanımlanan esnafın bir çoğu bizatihi üretim de yapıyordu.[32] İstanbul'da sabunhane sokağı adıyla bir sokak bulunuyordu. Muhtemelen bu sokakta sabun imalathaneleri var idi. Sabunhane sokağı İstanbul'da Kantarcılar'da Kepenekçi Sinan Efendi mahallesinde idi.[33]

İmalatta Uyulacak Esaslar

İmalat aşamasında uyulacak esaslar arasında sabuna katılacak suyun temiz su olması, sabunun temiz su ile pişirilmesi ve ölçüsü oranında suyun katılması, kalitenin korunması amacıyla hammadde miktarı/mamul mal miktarı dengesinin korunması, sabunun çiğ ve sulu olmaması, kalb sabun imal edilmemesi yer almaktadır. Mesela İzmir ve Urla sabunhanelerinde imal olunan sabunların bir kaç yıldan beri çiğ ve sulu olduğu, dolayısıyla kullanılmasınının mümkün olmadığı belirtiliyor ve bundan böyle sabunun imalinde dikkat edilip "eyüsünün pişirilmesi" isteniyordu.[34]

İmalat aşamasında üretilen malın kalitesinin korunması için alınan tedbirler erken dönemlere kadar inmektedir. Hatta Bizans'ta bile sabuncuların nasıl bir malzeme kullanacağı emirler ile tayin ediliyordu.[35] Bu konuda 1502 tarihli Edirne İhtisab Kanunnâmesi'nde, Yavuz Selim Kanunnâmesi'nde, Kanunî'nin umumi kanunnâmesinde bilgiler mevcuttur.

İbrik ve leğen, (1840-41)

Sabun Fabrikaları

Osmanlı Devleti'nde sabun üretimini amaçlayan büyük ölçekli fabrikalar 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kurulmaya başlar. Fabrikaların tesisi devletten teşvik görür. Teşvik politikası genel bir politika olarak bütün sınai kuruluşlara uygulanır. Fabrikaların ihtiyacı olan ve yurt dışından getirilmesi gereken alet ve edevat hatta bazı hammaddelere gümrüklerde muafiyet veya vergi indirimi uygulanır.

Osmanlı Devleti'nde büyük ölçekli sabun sanayii kuruluşlarına ilişkin geniş sayılacak açıklamaları 1913 ve 1915 sanayii istatistiklerinde buluyoruz. Bu istatistiklerde yer alan bilgilere göre ülkede bulunan sabun fabrikaları hemen genellikle beyaz sabun imal etmektedirler. Yabancı rekabeti karşısında ancak çok az miktarda tuvalet sabunu yapılabiliyordu. Yeni gümrük tarifesinin bu sanayinin gelişmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.[36]

1913 ve 1915 sanayii istatistiklerinde bir muharrik güç kullanan, 10'dan fazla işçi çalıştıran ve işler durumda 2 adet sabun fabrikası bulunmaktadır. Bu fabrikalar İstanbul'dadır. Muharrik güçleri 49 beygir gücüne sahip 5 motor ve başlıca 2'si buhar ve 8'i adi olmak üzere 10 sabun kazanı bulunuyordu. İzmir'de muharrik güç kullanmayan ancak işçi sayısı 10'dan çok olduğu için sanayi istatistiklerine alınan 1 adet tâli müessese bulunmaktadır.

1921 yılında ülkenin iktisadi varlığını tespit ve sanayi politikasını tayin maksadıyla bir sanayi sayımı yapılmıştır. Bu sayım küçük müesseseleri de kapsamakla birlikte o tarihte Milli Hükümet'in kontrolü dışında kalan İstanbul, İzmir, Adana, Bursa, Karesi gibi sanayinin temerküz ettiği belli başlı yerleri ihtiva etmiyor, daha çok Anadolu kıtasındaki durumu gösteriyordu. Bu sayıma göre sabun imal eden müesseselerin adedi 80, çalışanların sayısı ise 220 idi.[37]

Sabun fabrikalarının kurulduğu bölgeler genel itibariyle zeytin yetişen bölgelerdir. Batı Anadolu ve adalar, Selanik, İstanbul, Trabzon ve Balkanlar'da bazı şehirlerde sabun fabrikaları kurulmuştur.

Annauaire Oriental'de Osmanlı Devleti'nde sabun sanayiinin geliştiği ve faaliyette bulunan merkezlerin bir profili verilmiştir. 1891, 93-94, 95, 96-97 yıllarına ait kayıtlara sabun fabrikası olarak geçen (bu işletmelerin gerçek anlamda fabrika olacağı gibi küçük atölyeler/sabunhane de olması mümkündür) işletmelerin bulunduğu merkezlerin ismi ve kaç adet fabrika/sabunhane olduğu gösterilmiştir. Şam, Trablusşam, Kudüs, Bingazi, Antakya, Halep, Urfa, Arapgir, Sivas, Erzurum, Trabzon, Girit, Resmo, Kandiye, Hanya, Midilli, Nazilli, Aydın, İzmir, Edremit, Ayvalık, Bandırma, Erdek, Selanik, Gümülcine, Derne, Üsküp, Sofya, Filibe, Ruscuk, Tatar Pazarcık ve Varna bu merkezlerden bazılarıdır.[38]

Tablo 1: Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sabun Fabrikalarının Yıllık Üretimleri

Sahibinin İsmi	Tabiyeti	Kuvve-i Muharrike	Beygir Kuvveti	Bir Yılda Üretim
Sanayi-i Zeytiyye ve Kimyeviye Türk Anonim Şirketi	Türk	13 Adet Elektrik Motoru	52.2	15.000-30.000 kg tuvalet sabunu ve 100.000-200.000 kg. miktarında çamaşır sabunu
Türkiye tebasından Ahmet Nuri Ali Vafi ve İran tebasından Ali Zade Abdulkerim Efendiler	Türk, İran	2 Adet Elektrik Motoru	10.5	150.000-500.000 kg. çamaşır sabunu 50.000-100.000 kg. adi sabun ve 50.000-150.000 kg. tuvalet sabunu ki ceman azami 750.000 kg. sabun
Sabuncuzade Muhammed Şakir ve Mahdumu Müessesatı	Türk	1 Adet Elektrik Motoru	3	800.000-1.300.000 kg. miktarında muhtelif sabun
"	"	"	"	900.000-1.500.000 kg. miktarında muhtelif sabun
Sinan Sami Beğ	"	2 Adet Elektrik Motoru	11	450.000-800.000 kg. sabun
Hasan ve Hüseyin Hüsnü	"	1 Adet Elektrik Motoru	12	30.000 kg. asgari 50.000 kg. azami sabun
Balcızade Emin Beğ	"	2 Adet Elektrik Motoru	14.5	Azami 400.000 kg. asgari 100.000 kg. sabun

İMALAT

1913-15 sanayi istatistiklerinde yer alan bilgilere göre genellikle gerek fabrikalarda ve gerek sabunhanelerde zeytinyağından (Hamiz Şehmi %60-61) çamaşır sabunu ve bazı sabunhanelerde pirene yağından yeşil sabun imali yapılmaktadır. Ancak İstanbul'daki iki fabrika yalnız beyaz sabun imal etmektedir. Tuvalet sabunu da imal etmişlerse de yabancı rekabeti söz konusu imalatı genişletmeğe müsaade etmemiştir.

Vedat Eldem'in 1913 yılına ilişkin gerek verilere bağlı olarak gerekse boşlukları kıyas yoluyla doldurarak düzenlediği tabloda yağ ve sabun imalatının değer olarak bölgelere göre gelişimi şöyledir;[39]

Tablo 2: 1913 Yılında Yağ ve Sabun İmalat Kıymeti

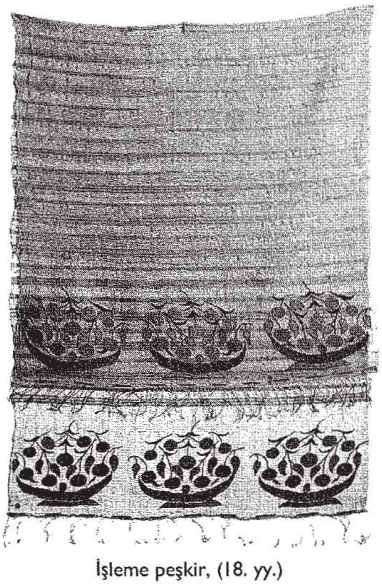
Bölge veya Şehir	Milyon Kuruş	%
İstanbul	8	3.16
Anadolu	122	48.22
Suriye	78	30.83
Cebeli Lübnan	23	9.09
Kudüs	14	5.53
Musul, Bağdat	(8)	3.16
Toplam	253	100

SABUN TÜKETİMİ

BAŞKENT İSTANBUL'UN SABUN TÜKETİMİ

Osmanlı yöneticilerinin üzerinde kafa yordukları konulardan biri de şüphesiz İstanbul'un iaşesi idi. İstanbul'un iaşesi denilince halkın, sarayın, ordunun ve yüksek dereceli memurların ihtiyaçları olan temel malların arzının kesintisiz ve yeterli ölçüde ve aynı zamanda uygun fiyatlarla temini anlaşılmalıdır. Bu nedenle imparatorluk içerisinde İstanbul ihtiyacının karşılanması öncelik taşıyor ve tüm ülkedeki artı ürünün öncelikle getirilmesi gereken bir bölge olarak görülüyordu. Devlet, bu hedef doğrultusunda taşradan İstanbul'a mal akışını sürekli hale getirmek için gerekli bulduğu yasaklayıcı ve teşvik edici tüm müdahaleleri yapıyordu.[40]

Aynı politik çerçeve içerisine "havâic-i zaruriye" olarak görülen sabun da dahil edilmiş ve İstanbul'un ihtiyacı karşılandıktan sonra ancak "ma'adası hârice füruht olunmak üzere" taahhüd altına alınmış idi.[41] 1766 tarihli diğer bir belgede geçtiği gibi "sabunun Dersaadet'de kılletine ve bahasının terakkisine bâdi hareketden men' ve hılafına hareket edenleri te'dib" ettirileceği belirtiliyordu.[42] Bu sebeple İstanbul'un sabun ihtiyacının karşılanması için Batı Anadolu ve Adalar'da, Girit vs. yerlerde üretilen sabunlar öncelikli olarak İstanbul'a tahsis ediliyordu.[43]

İşleme peşkir, (18. yy.)

İstanbul'a özellikle Atina, Ayazmend, Ayvacık, Ayvalık, Edremit, Emrudabad, Girit, Hanya, İzmir, Kandiye, Kazdağı, Kemeredremit, Kızılcatuzla, Kuşadası, Midilli, Molova, Resmo ve Yunda Adası'ndan sabun gelmekte idi. İstanbul ihtiyacına yönelik olarak sabun tahsisleri umumiyetle buralardan yapılırdı. Yukarda saydığımız kaza ve nahiyeleri de içine alan Batı Anadolu ve Adalar bölgesinden 19. yüzyılın ortalarına doğru İstanbul'a tahsis edilen sabun miktarı yıllık 50.000 kantar idi.[44]

Aşağıdaki tabloda İstanbul'a zeytinyağı ve sabun gelen bölgelerin bir listesi verilmiştir. Kuşkusuz bu listede yer almayan pek çok bölge, kaza ve nahiyeden İstanbul için tahsisat yapılıyordu;[45]

Tablo 3: İstanbul'a Zeytinyağı ve Sabun Gelen Mahaller

Gelen Yer	Ürün
Midilli'den	Zeytinyağı ve sabun
Kazdağı'ndan	Zeytinyağı ve sabun
Girit, Kandiye, Hanya, Resmo	Zeytinyağı ve sabun
Atina'dan	Zeytinyağı ve sabun
İzmir'den	Sabun
Edremit'den	Zeytinyağı
Movlova'dan	Zeytinyağı
Ayvalık'dan	Zeytinyağı
Yund Adası'ndan	Zeytinyağı
Ağriboz'dan	Zeytinyağı

Çeşitli üretim bölgelerinde üretilen emtianın tamamının İstanbul için tahsis edildiğine ilişkin örneklere rastlamaktayız. Sabun için de aynı uygulama söz konusudur. Çünkü, İstanbul'un sabun ihtiyacının karşılanması üretim bölgelerinin mahalli ihtiyaçlarından önce geliyordu. Bu sebeple mümkün olduğunca sabunun İstanbul'a gönderilerek oluşan veya oluşması muhtemel darlık buhranlarına engel olunmak isteniyordu. Payitahtta sabun muzayakası söz konusu olduğunda sabun imal edilen taşra merkezlerin zaruretlerine bakılmıyordu. Tarihsiz bir belgede İstanbul'da bir müddetten beri sabun muzayakası görülmesi üzerine sabun imal olunan Girit, Midilli, Atina, Ayvalık ve Edremit'te imal edilen sabunlar başka bölge ve ülke tüccarına satılmayarak tamamının İstanbul'a gönderilmesi isteniyordu.[46]

TAHSİS YAPILAN YERLER

İstanbul iaşesine yönelik geliştirilen politikaların temel amaçlarından biri de gerekli malların şehirlere getirilmesi yanında aynı zamanda bu malların halkın, sarayın ve ordunun ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir tarzda dağıtılması idi. Bu sebeple tahsis yapılacak yerler ve miktar baştan belirleniyordu.

Tahsis politikası bir bakıma İstanbul'a yapılan tahsisleri ilgilendirmektedir. Bu çerçevede Esnafa yapılan tahsisler, Bakkal tahsisleri, Ordu tahsisleri, Sa-

ray tahsisleri, Evkaf-ı Hümâyûn tahsisleri ve Sınai kuruluşlara yapılan tahsisler bulunmaktadır.

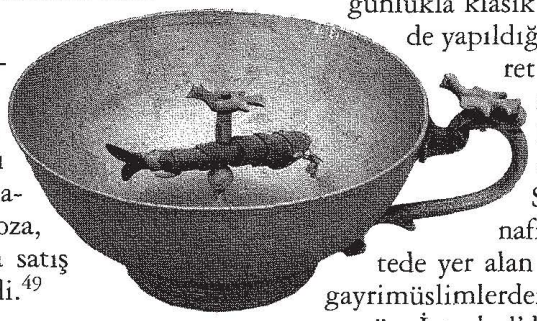
Satışın Tanzimi

Osmanlı'nın çağdaşı bulunan hemen hemen bütün devletlerde uygulanan narh sistemi, eksik rekabet şartlarında tüketiciyi korumak amacıyla başvurulan piyasaları düzenleme işlemidir.

Narha tabi olan mallar genellikle herkesin muhtaç olduğu temel gıda ve ihtiyaç maddeleri idi. Sabun da temel ihtiyaç maddeleri arasında yer aldığından tüketiciye arzedilişi de bu narh uygulaması çerçevesinde olmaktadır.

Bakkallar ve sabuncu esnafı, sabunu Suluhan'da bulunan Sabun Nazırı'nın marifetiyle tüccardan alırlar idi. Bir bakıma Suluhan toptan sabun satış merkezi konumunda idi.[47] Suluhan Uzunçarşı'da bulunuyordu. İstanbul'a gelen sabunlar önce Suluhan'a getirilir, buradan tüccara satılır, tüccar da esnafa ve bakkallara satar idi.[48]

Sabunun dışarı satışı (harice furuhtu) ancak İstanbul suriçi ve Bilâd-ı selâse adı verilen Üsküdar, Galata ve Eyüp kazaları ahalisinin ihtiyaçları karşılandıktan ve ayrıca civar bölge ahalisinden (Bursa, İzmid, Kartal, Gökboza, Tekfurdağ, Silivri gibi) talip olanlara satış yapıldıktan sonra mümkün olmakta idi.[49]

Balıklı tas, *(Antalya Müzesi)*

Sabun Nakliyatı

İstanbul'a tahsis edilen sabunların suiistimalden uzak bir şekilde İstanbul'a ulaştırılması için bir kısım tedbirlere de müracaat edilmiştir.[50] Sabun nakliyatının güvenlik içerisinde yapılmasına devlet önem veriyordu. Tahsis edilen sabunların İstanbul'a nakli büyük ve küçük ebatlı çullar içinde büyük, orta ve küçük boy muhtelif gemiler ile gerçekleşiyordu.[51] Sabunun naklinde çoğu zaman sandık kullanılmıştır.

Sabunun Tüketiciye Ulaştırılmasında Aracı Kişiler

Sabun tüccarları sabunu imal edildiği yerlerden alarak İstanbul'a getirmekte idiler. Burada ellerinde bulunan sabunu sabuncu esnafına ve bakkallara usûlü çerçevesinde ve cari bahası ile tevzii ederler idi.

Sabuncu esnafı terimi hem sabun imalatçılarını hem de imal edilen sabunun satışını yapanlar için kullanılmaktadır. Bu kesim kethüdaları vasıtasıyla tüccardan toptan aldıkları sabunu halka perakende satıyorlardı. Tüccar elinde bulundurduğu sabunun yarısı kadarını sabuncu esnafına verirdi.[52]

18. yüzyılın ortalarında (1759) İstanbul'da sabunculuk yapan ve dükkan sahibi 36 kişi bulunuyordu. Dükkanları şehrin muhtelif yerlerinde idi. Bu sayıda dükkan İstanbul'un ihtiyacını karşılayacak kapasiteye sahipti. İzinsiz dükkan açılması kesinlikle yasaktı. Yasağın gerekçesinde suiistimallerin önlenmesi yatıyordu. Sabuncu esnafının bu sayısının ileri yıllarda da aynen korunduğu görülmektedir. Mesela 1777 yılında sayı yine 36 idi.[53]

8 Mayıs 1912 tarihli esnaf cemiyetleri hakkındaki talimatta vergiye esas olmak üzere sabuncu esnafı sınıflandırmaya tabi tutulmuştur.[54] Buna göre;

Tablo 4: Vergiye Esas Olmak Üzere Sabuncu Esnafının Ayrımı

Sabuncu esnafı efradı	Müretteb vergisi	Sınıfı	Derecâtı
Mağazacı	200	-	3
Birinci sınıf beher dükkan	160	1	5
İkinci sınıf beher dükkan	120	2	7
Gezginci	80	-	9
Mağaza destgahları	60	-	10
Hademe	20	-	15
Çırak	10	-	17

Cumhuriyetin ilk yıllarında sabun üretiminin çoğunlukla klasik işletme tipi olan sabunhanelerde yapıldığı söylenebilir. 1927 tarihli Ticaret salnâmesinde İstanbul'da bulunan sabuncular kaydedilmiştir. Bunların bizatihi üretici olup olmadığı belirtilmemektedir. Sabun ticareti yapan sabuncu esnafı olmaları da mümkündür. Listede yer alan sabuncu esnafının yarısı kadarı gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Bu salnâmeye göre İstanbul'da 35 sabuncu bulunuyordu.[55]

Bakkallar sabunu sabun tüccarlarından satın alırdı. Tüccar elinde bulunan sabunun bir kısmını sabuncu dükkanı olmayan mahallerde bulunan bazı bakkal dükkanlarına cari fiyatı ile tevzii ederdi.[56] Merkezi hükümet bakkallara "fukaranın kileri" olarak bakmaktadır. Bu nedenle sabuncu dükkanı bulunmayan mahallerde bakkallara sabun tevzii etmenin halk için mahz-ı hayr yani mutlak iyilik olacağı düşünülüyordu.[57]

Küfeciler daha çok pazar mahallerinde ve gerektiğinde mahalle aralarında, Çarıkçılar ise iskele önlerinde ve tatil günleri hariç her gün birer vukiyye olarak halka satış yaparlardı. Belgelere yansıdığı kadarıyla her iki kesim mahalle aralarında sabun sattıkları ya da gerektiğinde mahalle aralarına sabun ve yağ taşıdıkları anlaşılmaktadır. Bundan da çarıkçı ve küfeciler 5'er pare almakta idiler.[58]

Tüketicinin Korunması

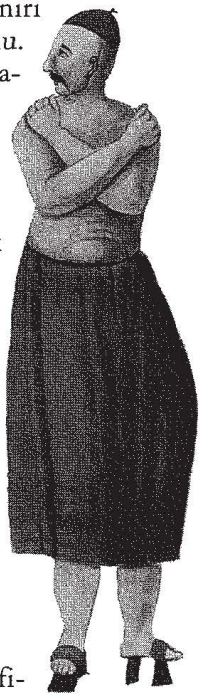
Tüketicinin korunması Osmanlı Devleti'nde en üst makamdan en alt makamlara kadar üzerinde hassasiyetle durulan bir konu idi. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nde tüketiciyi korumaya yönelik olarak muhtelif mekanizmalar işletilmiş, kurum ve kuruluşlar oluşturulmuş ve pek çok tedbir alınmıştır.

Temel ihtiyaç maddelerinden biri olan sabun konusunda tüketiciyi koruma amacıyla alınan tedbirler

1- Kalite Kontrol, 2- Satışın Kontrolü, 3- İstanbul Tahsislerinin Kontrolü, 4- Üretici ve Aracı Kişilerin Korunması başlıkları altında sıralanabilir.

FİYATLAR

Zaruri ihtiyaç maddelerinin uygun şekil ve fiyatla halkın eline geçmesi konusunda Osmanlı devlet adamları, esnaf ve tüccarı devamlı olarak sıkı bir kontrol altında bulunduruyordu. Yönetim, kentlerin iaşesini arz ve talep kurallarına, piyasanın işleyişine bırakma yerine ticarete müdahale ederek tüccarların devletin belirlediği fiyatlarla kentlere mal getirmesini sağlamaya çalışıyordu.[59] Kontrol araçlarından biri olan narh mekanizması işletilerek fiyatların tavan sınırı devlet denetimi altında belirleniyordu. Fiyatlar arz ve talep şartlarına bağlı olarak belirlense de narhın tespit ettiği limitlerin dışına çıkamazdı. Şu var ki narhın limitlerine arz ve talep şartları önemli oranda etki ederdi.

Tellak, *(Varşova Üniversitesi Kütüphanesi)*

Osmanlı Devleti'nde fiyatlar pek çok faktörün etkisi altında bulunuyordu. Genel konjonktür, emisyon hacmi, sikke tashihleri, narh, miri mubayaa, tekelci zümreler, kazanç hırsı, gümrük rejimi, savaşlar, ambargo ve abluka, kaçakçılık, ihtikar, nüfus artışı ve nüfus hareketleri, salgın hastalıklar, çekirge veya doğal afetler, genel veya mahalli kıtlık, kuraklık, şiddetli geçen kışlar ve yağışlar fiyatları etkileyen sebepler idi.[60]

İki türlü fiyat bulunuyordu;

1) Getürücü, getürücüsü, misafir fiyatları. Yani toptancı veya müstahsil fiyatları.

2) Oturucu, mukim fiyatları. Yani perakendeci esnafın fiyatları. Tüccarın bakkal esnafına sattığı fiyat ile bakkalın halka sattığı fiyatlar narh listelerinde ayrı ayrı belirtilmekte idi.[61]

İstanbul'da tüketici fiyatlarına etki eden pek çok girdiden de söz etmek lazımdır. Adalar bölgesinde imal edilen sabun İstanbul'da tüketiciye ulaşana kadar muhtelif resim ve masraflar fiyatlara yansımaktadır. Girit'de kantarı 15.5 guruşa mal olan sabunda İstanbul'da tüccarın eline geçinceye kadar şu girdiler bulunuyordu;

Tablo 5: Sabun Fiyatlarına Etki Eden Girdiler

Girit'te maliyeti (kantar) Masraflar	15 Guruş 20 Para
Gümrük	12 "
Gemi Navlunu	15 "
İstanbul'da Gümrük ve Kantar Resmi	35 "
Hammaliye, Mavna, Kapan	4 "
Sabun Sandığı Parası	27 "
Bid'at Resmi	30 "
Noksaniye	20 "
Toplam masraflar	143 "
Toplam maliyet	19 Guruş 3 Para

Burada ayrıntılarına girmeden yüzyıllara ilişkin tespit ettiğimiz bazı fiyatları ele alacağız. Sabun fiyatlarına ilişkin tespit ettiğimiz ilk fiyat 1471 tarihine aittir. Saray mutfağı için alınan sabunun kıyyesi bu tarihte 4 akçeye geliyordu.[62] 1502 tarihli Bursa İhtisab Kanunnâmesi'nde sabuna verilen narhın her zaman muma tabi olduğu ve mum fiyatından bir vukiyyede üç rubu' eksiğe satılacağı açıklanmaktadır.[63] Aynı tarihli Edirne İhtisab Kanunnâmesi'nde ise sabunun yüz kırk dirheminin bir akçeye (kıyyesi 2.85 akçe) satılacağı belirtilmektedir.[64]

16. yüzyılın ortalarına gelinceye kadar sabun fiyatlarında ciddi artışlar görülmemektedir. 1525'in sonunda (Aralık 1525) yapılan bir fiyat ayarlamasında sabun fiyatları şöyle belirlenmiş idi;[65]

Tablo 6: 1525 Yılında Sabun Fiyatları (Kıyye/Akçe)

Nevi	Getürücü Fiyatları	Oturucu Fiyatları	Artış %
Sabun-ı şehrî/Kara sabun	-	120 dirhemi 1 akçe	-
Sabun-ı Trablus	4.5	5	20.0
Sabun-ı Urla	3	3.5	14.3
Sabun-ı Venedik, Sakız ve Ankona	3.5	4	12.5
Sabun-ı araba ve asiyab	-	2.5	-

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan fiyat hareketleri temel ihtiyaç mallarından biri olan sabuna da yansımıştır. Sabun fiyatları yüzyılın başındaki fiyatlarının birkaç misli yükselmiştir. 17. yüzyıla girerken sabun fiyatlarında ciddi sıçrayışlar meydana gelmiştir. 1599 tarihli Saray-ı Atik'in muhasebe kaydında Trablus sabununun kıyyesi 42 akçe, Miskî sabunun kıyyesi 120 akçeden hesaplanmıştır.[66] 1600 yılında verilen narh ile sabun fiyatları şöyle idi;[67]

18. yüzyıla gelince, 1724 tarihinde verilen narha göre Trablus sabunun kıyyesi 45 akçeden satılacaktı.[68]

Tablo 7: 15 Eylül 1600'de verilen Narha Göre Sabun Fiyatları (Kıyye/Akçe)

Nevi	1600'den Önceki Fiyatı		Yeni Fiyat		Fiyattaki Düşüş Oranı (%)	
	Getürücü	Mukim	Getürücü	Mukim	Getürücü	Mukim
Trablus sabunu	36	38	20	22	44	42
Firengî sabun	26	28	18	20	30	28.5
Kaynak sabunu	27	29	16	18	40	38
Urla sabunu	12	14	8	9	33	36
Siyah sabun	13	14	9	10	30	39

Yüzyılın ikinci yarısında tezahür eden fiyat artışlarının taşrada aldığı seyri Tokat örneğinde görülebilir. Tokat 18. yüzyılda sınai ve ticari canlılığının zirvesine ulaşmış bir Anadolu kenti idi. Şehirde Trablus sabunu 1707'de kıyyesi 40 akçeden 1796'da 46 akçeye yükselmiş idi.

19. yüzyılın ilk yarısında sabun fiyatları artarak devam etmiştir. Yüzyılın başında kıyyesi 24 pareye kadar sabun satılırken 1835'lerde nevi belirtilmemekle beraber sabunun kıyyesi 120 pareye yükselmiştir. Yine 1826'da sabunun kıyyesi 50-60 pare arasında iken 1830'da kıyyesi 120 pareye yükselmiştir.

İstanbul- Ortaköy Hamamı, genel görünüm (Zeki Sönmez, 1987)

1844 para operasyonu Osmanlı para piyasasında ve dolayısıyla fiyatlarda belli ölçüde bir istikrar getirmiş olmakla beraber zamanla etkisini kaybetmiştir. İstanbul'da Şehremaneti tarafından tanzim edilen narh defterinde 1862 Martı'nda bakkal esnafının sabun satış fiyatları şöyle idi;[69]

Tablo 8: 1862 Yılında İstanbul'da Sabun Fiyatları

Nevi	Kıyye/guruş
Âlâ Kandiye sabunu	10 guruş
Hanya ve Resmo sabunu	9 guruş
Midilli sabunu	8.5 guruş

Psikolojik ve spekülatif kaygıların had safhaya ulaştığı I. Dünya Savaşı yıllarında sabunun kıyyesi Trabzon'da (1915'de) 15 guruşa kadar yükselmişti.[70] Hatta Bolu Mutasarrıfı'nın verdiği bilgilere göre 1917'de bir kıyye sabun Bolu'da 65 guruşa satılıyordu. Halbuki bir yıl önce bir kıyye sabunun fiyatı 28-30 guruş idi.[71] Uzun süren savaş sonrası muhtelif kalitede sabunların kıyye birim fiyatları 1919 yılı içerisinde 50-95 guruş arasında seyretmiştir. Yıl içerisinde ortalama fiyatlar ise Midilli sabunu 74, Girit sabunu 62.75, Ayvalık sabunu 66.40 guruştur. Sabun fiyatlarının genel seyri 60 guruşun üzerindedir.[72]

Fiyatlar 1920'lerin sonlarında bile yüksek seyrini devam ettirdiği görülüyor. Fakat zamanla sabun fiyatları aşağıya çekilmiştir. Mesela 8 Kasım 1920'de ekstra ekstra külçe sabunun kıyyesi 70, yerli ekstra sabunun kıyyesi 53 guruş iken 12 Ocak 1922'de her iki sabunun azami fiyatı sırasıyla 45, 40 guruşa düşmüştür.[73]

Sabun İhracatı

Osmanlı dış ticaret politikası bir yönüyle anti-merkantilist izler taşır. Devlet halkın ihtiyaç duyduğu ve stratejik önemi olan malların ithaline müsaade etmiş ve hatta özen göstermiş, ihracatı ise kısıtlamıştır.[74]

Osmanlı Devleti'nde ihracat politikasının esaslarından biri ancak iç tüketim fazlasının dış ülkelere ihraç edilmesi ilkesidir. Dahilde ihtiyaç duyulan mallar ihraç edilmemekte idi. Bu ilke bütün emtia çeşitlerinde uygulandığı gibi sabunda da uygulana gelmiştir.[75]

Osmanlı Devleti'nde sabun ihracatına ilişkin rakamlara yeterince sahip değiliz. Osmanlı istatistiklerinin 19. yüzyılın sonlarına doğru yayınlanması itibariyle tespit edilen rakamlar daha çok 19. yüzyıla ve daha sonrasına aittir.

1913 ve 1915 yıllarına ait sanayi sayımı istatistiklerinde yer alan bilgilere göre toplam 21.800.569 kuruş değerinde 5.546.477 kg. sabun ihraç edilmiştir.[76]

İzmir Rüsumat Baş Müdürlüğü'ne bağlı Behram-Eşen limanlarından 1924-25 senelerinde Batı Anadolu bölgesi içerisinde yer alan ve İzmir iktisadi mıntıkası çerçevesinde değerlendirilen İzmir, Aydın, Saruhan, Denizli, Menteşe, Burdur vilayetlerinin tamamıyla, Isparta, Afyon, Karahisar, Kütahya ve Balıkesir vilayetlerinin bir kısmından 1340 ve 1341 senelerinde Amerika, İngiltere, İtalya, İngiltere, Yunanistan gibi ülkelere sabun ihraç edilmiştir.[77]

Cumhuriyetin ilk yıllarında İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası İktisat Komisyonu raporlarına da geçtiği gibi, eskiden İstanbul'dan Romanya ve Bulgaristan'a sabun ihraç edilirken bu ülkeler alımlarını daha sonra Midilli'ye kaydırmışlardır.[78]

Sabun İthalatı

Anadolu daha 13. yüzyıl başlarında Avrupa ticareti açısından büyük imkanlara sahip idi. Avrupa'da üretilen çeşitli mamullerin yanında sabun da Anadolu'nun kıyı şehirlerindeki pazarlarda alıcı buluyordu.[79]

Osmanlı ülkesine sabun ithali daha ilk dönemlerden itibaren başladığı anlaşılmaktadır. Fatih dönemine ait (1479) bir sabunhane hükmünde Frengistan'dan sabun getirildiğinden bahsedilmektedir.[80]

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyıl başlarında sabun ithali devam etmiştir. Hatta 1913 yılında yurt içi sabun üretiminin tüketim içerisindeki yeri %18.9 idi. Bu durumda sabun tüketiminin önemli bir oranı ithalat ile karşılanıyordu.[81]

1880-1884 yılları arasında en fazla ithalat Yunanistan'dan ve sırasıyla İngiltere, Avusturya, Fransa ve Tunus'tan yapılmıştır. Almanya'dan sabun ithalatı hemen hemen yok gibidir. İthalat rakamları Avusturya ve Tunus'ta doğrusal bir yükseliş trendi izlemiş, İngiltere, Fransa ve Yunanistan'dan yapılan ithalat ise bazı yıllarda

azalarak devam etmiştir. İtalya'dan yapılan ithalat ise yukarda saydığımız ülkelerin gerisinde kalmıştır. Halbuki Ortaçağ Avrupası'nda İtalya Doğu Akdeniz'e önemli ölçülerde sabun ihraç ediyordu.[82] 1919 yılının muhtelif aylarına mahsus olmak üzere İstanbul'a ithal edilen sabun yılın yedi ayında toplam 1.668.463 kg.'a ulaşmıştır. 1897 yılının rakamları ile karşılaştırdığımızda ithalatta artış olduğu görülür.[83]

Osmanlı sabun sanayiine ilişkin bazı konuları burada özetlemeye çalıştık. Konu şüphesiz bu makalenin boyutlarını çok aşan bir derinliğe ve detaya sahiptir. Cumhuriyet dönemi sabunculuğu ise burada yer verilmeyen diğer bir konudur. Şu var ki, son yıllarda çevremizdeki ülkelerde meydana gelen sosyo-ekonomik ve politik değişmeler, Türk sabunculuğunu Avrupa'da en ileri ülkeler arasına sokmuştur.

DİPNOTLAR

1 Abdülaziz Bey, **Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri I-II**, Yayına Hazırlayanlar; Kâzım Arısan-Duygu Arısan Günay, İstanbul 1995, c. 1, s. 212.

2 Salih Zorlutuna, "Edirne'nin Sünnet ve Evlenme Düğünleri", **Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı**, Ankara 1993, s. 294.

3 **Başbakanlık Osmanlı Arşivi** (bundan sonra BA), A. MKT. UM, nr. 481/60.

4 BA, Maliyeden Müdevver, nr. 3458, s. 159; Ömer L. Barkan-Ekrem Hakkı Ayverdi, **İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli**, İstanbul 1970, s. 345.

5 BA, Şurâ-yı Devlet, nr. 1196/22.

6 "Sabun", **Meydan Larousse**, s. 805.

7 Sabunun gelişim tarihi konusunda daha ayrıntılı bilgi bkz. Said Öztürk-Gülden Sarıyıldız, Antik Çağdan Günümüze Temizliğin Değişmeyen Sembolü Sabun, **Tombak Dergisi**, Sayı 15, İstanbul 1997.

8 Mithat Onat, **a.g.e.**, s. 58.

9 BA, HR-MKT, nr. 25/74; Şurâ-yı Devlet, nr. 1196/22 (Maliye Müfettişi'nin 27 Haziran 1308 tarihli tahriratı); Cevdet Belediye, nr. 952.

10 BA, Meclis-i Vükelâ Mazbatası, nr. 78, s. 14.

11 Hezarfen Hüseyin Efendi, Telhis'ül Beyan Fî Kavanin-i Al-i Osman, vrk. 184b.

12 BA, Cevdet İktisat, 934.

13 Aktaran Halil Erdoğan Cengiz, "Eski Çamaşırlar, Killer, Sabunlar ve leke Çıkarma Yöntemleri", Nisan 1993, c. 19, sayı 112, İstanbul 1993, s. 45-46.

14 Halil İnalcık, "Fatih Sultan Mehmed'in Fermanları", **Belleten**, sayı 44, s. 700;, **Osmanlı Kanunnâmeleri I-IX**, İstanbul 1990-1996, c. 1, s. 590, 594.

15 BA, Kepeci, nr. 7316, s. 12.

16 BA, A. MKT. UM, nr. 164/78.

17 BA, Şûrâ-yı Devlet, nr. 1196/22.

18 BA, Cevdet İktisat, nr. 2036.

19 BA, Şûrâ-yı Devlet, nr. 1196/22.

20 BA, Cevdet İktisat, nr. 1233.

21 BA, Cevdet Belediye, nr. 422, Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri**, İstanbul 1983, s. 15.

22 Halil İnalcık, "Fatih Sultan Mehmed'in Fermanları", s. 700; Ahmed Akgündüz, **Kanunnâme**, c. 1, s. 590, 594.

23 Walid el-Arid, XIX. Yüzyılda Cebel-i Nablus, Basılmamış doktora tezi, İstanbul 1992, s. 439.

24 BA, Hatt-ı Hümâyûn, nr. 23974.

25 BA, Maliyeden Müdevver, nr. 12370, s. 159.

26 A. Gündüz Ökçün, **Osmanlı Sanayii, 1913-1915 Yılları Sanayi İstatistiki**, Ankara 1970, s. 196-197.

27 BA, Maliyeden Müdevver, nr. 5945, s. 137, 138.

28 Mehmet Genç, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş", Yapıt, Sayı 49, İstanbul 1984, s. 54, 55; Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul 1994, s. 224-225.

29 BA, Cevdet Belediye, nr. 2320.

30 BA, Cevdet İktisat, nr. 423; Cevdet Belediye, nr. 4195; D. BŞM, nr. 7192.

31 BA, Cevdet Maliye, nr. 13346.

32 **İMŞ**, İstanbul Kadılığı, nr. 201, s. 77-78.

33 BA, Şûrâ-yı Devlet, nr. 2546/12.

34 BA, Mühimme Defteri, nr. 78, s. 669, hüküm nr. 1739.

35 İlber Ortaylı, **Türk İdare Tarihine Giriş**, Ankara 1996, s. 37.

36 A. Gündüz Ökçün, **a.g.e.**, s. 188.

37 Vedat Eldem, **Harp ve Müterake Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Ankara 1994, s. 173, 174.

38 **Annauaire Oriental (Ancien Indıcateur Oriental) Du Commerce De L' Industrie De L' Administration de la Magistrature Anne'e**, Constantinople, 1891, 93-94, 95, 96-97 yıllarına ait sayılar.

39 Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Ankara 1994, s. 209.

40 Halil İnalcık, "Trade", **An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300-1914**, Etid. Halil İnalcık-Donald Quataert, Cambridge 1994, s. 179.

41 BA, Hatt-ı Hümâyûn, nr. 24003.

42 BA, Cevdet İktisat, nr. 138.

43 Zeki Arıkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (memnu meta)", **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul 1991, s. 279 vd.

44 BA, İrade Meclis-i Vâla, nr. 82.

45 BA, Cevdet İktisat, nr. 1451.

46 BA, A. MKT, nr. 236/11.

47 BA, İrade Meclis-i Vâlâ, nr. 1271.

48 BA, Tevziat Defteri, nr. 30, s. 21.

49 BA, Cevdet İktisat, nr. 1909.

50 BA, Cevdet Belediye, nr. 2447.

51 Ziya Kazıcı, **İhtisab Müessesesi**, İstanbul 1987, s. 181, 184.

52 BA, Tevziat Defteri, nr. 30, s. 19.

53 BA, İstanbul Ahkam Defterleri, nr. 5, s. 95 ve nr. 9, s. 164'den aktaran Ahmet Tabakoğlu ve diğerleri; **İstanbul Ahkâm Defterleri-İstanbul Esnaf Tarihi**, c. 1, s. 238; c. 2, s. 280.

54 Osman Nuri, **Mecelle-i Umûr-ı Belediye, I-V**, Dersaadet 1330, c. 2, s. 391.

55 **1927 Tarihli Ticaret Salnâmesi**, İstanbul ts., s. 1046; **1926-1927 Senesi Türk Ticaret Salnâmesi**, s. 753-754.

56 BA, Tevziat Defteri, nr. 30, s. 19.

57 BA, Cevdet Belediye, nr. 23.

58 BA, Tevziat Defteri, nr. 32, s. 3.

59 Şevket Pamuk, **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914, İstanbul 1988**, s. 80.

60 Geniş bilgi için bkz. Mustafa Öztürk, "Osmanlı İktisadında Fiyatları Etkileyen Unsurlar", **Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı**, Elazığ 1996; Halil Sahillioğlu, "Osmanlılarda narh müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, sayı. 1, s. 36.

61 **İMŞ**, İstanbul Kadılığı, nr. 201, 3 vd.; Halil Sahillioğlu, "Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar", s. 39; Mübahat S. Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 16-17.

62 BA, Kepeci, nr. 7270, s. 106, 114.

63 Ahmed Akgündüz, **Kanunnâme**, c. 2, s. 212.

64 Ahmed Akgündüz, **Kanunnâme**, c. 2, s. 394.

65 Halil Sahillioğlu, "Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, sayı. 3, Aralık 1967, s. 52.

66 **BA**, Kepeci, nr. 7102, s. 15, 20, 23, 36.

67 Mübahat S. Kütükoğlu, "1009 (1600) Tarihli Narh Fefterine Göre İstanbul'da Çeşitli Eşya ve Hizmet Fiyatları", **İÜ Tarih Enstitüsü Dergisi**, İstanbul 1978, sayı IX, s. 8, 25.

68 **BA**, D. BŞM, 40947, s. 2.

69 **Takvim-i Vekayi**, Defa 633, Fi Gurre-i Ramazan 1278.

70 **BA**, DH-İ. UM, nr. 89/2-1/2.

71 **BA**, DH-İ-UM, nr. E/43-14.

72 **1335 Senesi İstanbul Beldesi İhsaiyyat Mecmuası**, Dersaadet 1337, s. 186.

73 27 Safer 1339 tarih ve 1049 sayılı **Vakit Gazetesi**, s. 2; 13 Cemaziyelevvel 1340 tarihli **Tevhid-i Efkar Gazetesi**, s. 4.

74 Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi**, s. 89.

75 **BA**, Hatt-ı Hümâyûn, nr. 24003.

76 A. Gündüz Ökçün, **a.g.e.**, s. 198.

77 **1927 Tarihli Ticaret Salnâmesi**, İstanbul ts., s. 488-520.

78 İlhan Tekeli-Selim İlkin, "1923 yılında İstanbul'un İktisadi Durumu ve İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası İktisat Komisyonu Raporu", **Tarih Boyunca İstanbul Semineri**, İstanbul 1989, s. 281-282.

79 Zeki Arıkan, a.g.m., s. 279 vd.

80 Halil İnalcık, "Fatih Sultan Mehmed'in Fermanları", s. 700.

81 Zafer Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat**, Ankara 1982, **a.g.e.**, s. 190.

82 1296 sene-i maliyesinden 1300 senesi nihayetine kadar beş sene zarfında *memalik-i mahruse-i şahaneden düvel-i ma'lume memleketlerine* ihraç olunan eşyanın nev' ve kıymetini mübeyyin cedvel, İstanbul ts, s. 30b-32a.

83 **1335 Senesi İstanbul Beldesi İhsaiyyat Mecmuası**, Dersaadet 1337, s. 186, 191.